

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel: Mij gaet hier ock wel een ongewonte aen'. Zeemansvrouwen in zeventiende-eeuws Amsterdam

Auteur: Romy Beck

Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 39.3, pp. 166-180.

© 2017 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Abstract: The image of seaman's wives in seventeenth century Amsterdam, as portrayed in literature, prints and songs, is predominantly negative. They are described as an unwanted social group and belong to the lowest group in society. This research proves that this image is inaccurate, and that the wives of seafarers had to take care of their social position in the city. Provided aid was coherent to their social status. In letters written by seaman's wives they disclose that poverty was detrimental to their quality of life. Due to debt problems or the lack of financial aid seaman's wives sometimes had to look for alternative ways to survive, which made them undesired and unwanted. Seaman's wives were for example involved with protests for lower food prices and better working conditions for their husbands at sea. They also turned to crime, where necessary evil was a last resort for those who had no other option.

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

‘MIJ GAET HIER OCK WEL EEN ONGE- WONTE AEN’

Zeemansvrouwen in zeventiende-eeuws Amsterdam

Romy Beck

Vroegmoderne literatuur, prenten en liederen tonen veelal een negatief beeld van het leven van Amsterdamse zeemansvrouwen. Geplaagd door dringende geldproblemen en gebrek aan hulp moesten deze vrouwen soms op zoek naar manieren van overleven die hen ongeliefd en ongewenst maakten. Voor vrouwen met een man op zee ging het leven in de zeventiende-eeuws stad ‘ock wel een ongewonte aen’.

Zeventiende-eeuws Amsterdam: bekend om de bloeiende handel en scheepvaart en gekenmerkt door een synergie van gunstige omstandigheden op het gebied van economie, cultuur, wetenschap en politiek. Ondanks deze veelbesproken bloeitijd van de ‘Gouden Eeuw’ kende de gemiddelde zeventiende-eeuwse Nederlander niet per se een beter bestaan dan inwoners uit eerdere tijden of uit andere delen van Europa.¹ Rijkdom was weggelegd voor een kleine minderheid; dit maakte dat deze eeuw ook een tijd was van groeiende armoede, bedelarij en criminaliteit.² Een sociale groep die binnen de historiografie veel in verband wordt gebracht met deze problematiek zijn zeemannen en hun achtergebleven echtgenotes.

Veel werklieden trokken gedurende de zeventiende eeuw naar de zeevarende provincies Zeeland, Holland en Friesland en dan voornamelijk naar havensteden als Amsterdam, Middelburg, Delft en Rotterdam. Hier gingen zij op zoek naar werk in dienst van de visserij, koopvaardij, walvisvaart, marine, VOC of WIC. Eenmaal uitgevaren lieten zij vrouw en kinderen alleen achter in de stad. Er ontstond een opmerkelijke meerderheid van vrouwelijke bewoners, omdat jaarlijks bijna vijftigduizend mannelijke zeevaarders uit de havens van de Republiek vertrokken in dienst van een van de compagnieën en voor maanden of zelfs jaren op zee waren.³

Waar de stedelijke elite zich bewust was van het economische belang van de scheepvaart en bijbehorend scheepspersoneel binnen de stad, was niet iedereen even blij met de aanwezigheid van de zeemansfamilies. Zeemansvrouwen waren niet populair in de stad omdat ze geregeld betrokken waren bij protesten, op het verkeerde pad raakten of de strijd aangingen met de gevestigde elite. Zo tonen vroegmoderne bronnen veelal een negatief beeld over zeemannen en hun achtergebleven vrouwen. Dit laat een duidelijke discrepantie zien tussen de economisch noodzakelijke aanwezigheid van deze laag van de samenleving en een beeld van afkeer.

Dit contrast biedt daarom een interessante invalshoek bij de benadering van het leven van zeemannsvrouwen. Hoe kon deze sociale groep aan de ene kant van groot belang zijn, maar aan de andere kant als zeer ongewenst worden beschouwd? En hoe wisten zeemannsvrouwen zich staande te houden binnen een dergelijk ingewikkelde situatie in het Amsterdam van de zeventiende eeuw?

ZEEMANSVROUWEN IN AMSTERDAM

Lang heeft de gedachte bestaan dat zeelieden vooral ongetrouwde mannen waren. Zij waren veel op zee, kregen pas betaald als zij de reis volbrachten en zouden niet genoeg verdienen om een gezin te onderhouden. Roelof van Gelder was een van de eerste historici die brak met deze visie op het leven van opvarenden. Hij toonde in *Het Oost-Indisch avontuur* aan

Detail zeemannsvrouwen werken in de haven.
Reinier Nooms, Haven van Amsterdam met het wachthuis
(prent) 1652-1654.
(bron: Rijksmuseum Amsterdam)

dat zeemannen niet alleen armoedzaaiers waren: 'Het feit dat iemand weinig verdiende wil niet zeggen dat hij ongehuwd was.'⁴ Zo hebben recent ook Marijke van der Wal, Annette de Wit en Judith Brouwer met onderzoek naar de zeventiende-eeuwse briefcultuur laten zien dat er wel degelijk zeemannsvrouwen aanwezig waren in de Republiek.

Vrouwen die alleen achterbleven in Amsterdam moesten zorgen dat zij

standhielden in de vroegmoderne stad. Zo onderhielden zij bij afwezigheid van de echtgenoot het gezin. Omdat het salaris van eenvoudige zeemannen als timmerlieden, zeilmakers en chirurgijns vaak niet voldoende was voor levensonderhoud, waren zeemannsvrouwen zelf verantwoordelijk voor het verkrijgen van extra inkomsten uit arbeid, bedeling, armenzorg of onderhoud vanuit de compagnie. Daarnaast verkregen zij bij afwezigheid van hun echtgenoot, ondanks de handelingsonbekwame en juridisch afhankelijke positie van de vrouw binnen het vroegmoderne huwelijk, zeggenschap over lopende zaken en gezinsuitgaven. Zo konden zij zich gedurende de zeventiende en achttiende eeuw mengen in bestaande handelsnetwerken of zich richten op werkzaamheden als naaien en wassen, of werden zij vroedvrouw of kindermeid.⁵

Als alleenstaande vrouwen voldeden zeemannsvrouwen niet aan het

vroegmoderne burgerideaal. Dit ideaal werd door velen als de basis voor een goedgeordende samenleving gezien en hierbij speelde de Bijbel een belangrijke rol. Deze schreef voor dat de man als het hoofd en beschermer van het gezin fungeerde en dat de vrouw haar man moest gehoorzamen en onder toezicht van haar echtgenoot stond. Zo kon men bijvoorbeeld in de Bijbel lezen:

Vrouwen, weest aan uw man onderdanig als aan de Here, want de man is het hoofd van zijn vrouw, evenals Christus het hoofd is zijner gemeente; Hij is het, die zijn lichaam in stand houdt. Welnu, gelijk de gemeente onderdanig is aan Christus, zo ook de vrouw aan haar man, in alles (Efeziërs 5:22-24).⁶

Detail zeemansvrouwen werken op de Appelmarkt.
Reinier Nooms, De Appelmarkt (prent) 1657-1661.
(bron: Rijksmuseum Amsterdam)

De heersende christelijke moraal wees zeventiende-eeuwers vooral op het belang van gehoorzaamheid, vriendelijkheid, zedigheid en bescheidenheid binnen het huwelijk. Zeemansvrouwen pasten niet binnen dit burgerideaal, waren veelal onderdeel van de laagste sociale klasse en moesten hard werken om financieel het hoofd boven water te houden. Ze woonden met hun gezinnen vaak in de smalle dwarsstraten, achterstraten en sloppen, of bewoonden slechts een kamer of kelder van een donker, vochtig huis.⁷ Zeemansvrouw Annetje Elias schreef bijvoorbeeld in een brief aan haar man Jan Heye dat zij is verhuisd naar 'boven de barbier op de voorkamer'.⁸

Meer dan andere alleenstaande of zelfstandige vrouwen hadden zeemansvrouwen te maken met afkeer. Zij kenden een slechte reputatie, omdat zij ver afstonden van de gewaardeerde burgergezinnen. Literaire werken uit die tijd zoals liederen, persoonlijke getuigenissen en prenten bespreken zelfs specifiek karakteriserende eigenschappen van de zeemansvrouwen en schetsen een negatief beeld van de sociale groep.⁹ Dit kan gezien worden als een complicerende factor voor zeemansvrouwen omdat het in de vroegmoderne Republiek van belang was om een goede naam te behouden. Eer en status waren bepalend voor de reputatie, een goede naam kon gemakkelijk verloren gaan door de ongewenste

gedragingen van een individu of leden die gerekend werden tot eenzelfde sociale groep. Doordat zeemansvrouwen als een sociale groep werden gezien, had ieder lid van deze groep waarschijnlijk te maken met de beoordelingen van de minder wenselijke eigenschappen of gedragingen van individuen die gerekend werden tot dezelfde categorie.

VERSCHILLENDE BEELDEN VAN ZEEMANSVROUWEN

Gedragingen, werkzaamheden en beroepen waren gedurende de zeventiende eeuw belangrijke factoren bij de beoordeling van de sociale identiteit binnen een samenleving. Zo beschrijft de anonieme auteur van het boek *'t Amsterdamsche hoerdom* (1681) zeemansvrouwen duidelijk als oneerlijke lieden binnen de samenleving, omdat zij geassocieerd worden met prostitutie en onzedelijk en onbetrouwbaar gedrag:

Gy kunt wel denken, vervolgte hy, dat de Vroului Hoeren sijn; maar 't sou u kunst sijn te raaden, dat 'er onder deese vier twee sijn, die Mannen hebben, welke voor arme Soldaaten in Oost-Indien omswerven, terwyl deese beesten sig van een ieder gebruiken laten. Maar den bommel zal wel uitbreeken, voegde hy daar by, want die dicke, die daar by die Vent met dat blond gekruld hair sit, heeft al een kind overgewonnen, terwyl haar Man uyt geweest is, en tegenwoordig gaat se swanger van het tweede.¹⁰

Om de minimale inkomsten uit het zeemanssalaris aan te vullen, hadden sommige zeemansvrouwen gedragingen die niet bevorderlijk waren voor de maatschappelijke status. Desondanks hadden zij soms geen andere keuze. Het was een noodzakelijk kwaad om extra inkomsten te vergaren, waarbij de enige uitkomst soms lag in criminele activiteiten.¹¹ Deze criminele praktijken concentreerden zich in wijken rond de Zeedijk en de Jordaan, plekken waar veel zeemansfamilies en andere arbeiders woonden. Criminaliteit onder vrouwen betekende meestal prostitutie, diefstal, heling, geweldpleging, belastingontduiking, verkoop zonder vergunning, verzet tegen ordehouders, negeren van verbanning of bedelarij.¹² Naast de beschuldiging van criminaliteit, werden zeemansvrouwen nogal eens overspelig, onbetrouwbaar en onzedig genoemd.

Ook zeemannen werden in die tijd vrij geassocieerd met ongewenst gedrag, onder meer in liederen;

Zy ganen Lief kosen,
En dat over al:
By nagten en Dagen,
En s morgens vroeg,

Komt men na hare vragen,
Zy zijn in de kroeg¹³

Dit lied creëert een beeld van zich uitbundig gedragende zeemannen, die veelal in gezelschap waren van drank en prostituees. ‘Gelijk van aart is wel gepaart’ vertelt het onderschrift van het drukwerk, dit slaat op het ongewenste gedrag van zowel de zeeman als de vrouw aan zijn arm. De gedachte heerste dat eenmaal veilig teruggekeerd in de havens van de Republiek het verdiende geld binnen enkele weken zou worden uitgegeven. Men benadrukte dat de zogenoemde ‘Heren voor zes weken’ beter dankbaar zouden kunnen zijn voor de behouden vaart en een veilige thuiskomst. Uit beschrijvingen van zeelieden in het ‘Oostindischvaarders lied’, blijkt dan ook dat burgers liever niet te maken wilden krijgen met deze aparte sociale groep en subcultuur van lage en onbeschaafde stadsgenoten.

In plaets men God sou danen,
Voor een behouden reys,
Zo gaen zy (wat te ranken)
By Hoere, vuyl van vleys,
Haer schoon en zuur verdiende geld,
Verteeren en versmeeren,
Tot d'alderlaeste spelt¹⁴

Ondanks dat niet elke zeeman zich onzedelijk gedroeg en niet elke zeemansvrouw actief was binnen de prostitutie, waren degenen die in Amsterdam voor de schout en schepenen verschenen bepalend voor de waardering van de hele sociale groep.

Toch waren er ook tijdgenoten die meer medeleven toonden met alleenstaande vrouwen en overspel verklaarden vanuit het probleem van de vele vertrekkende echtgenoten. Zo schreef Jacob Cats in zijn bekende werk *Houwelick* (1625) over de moeilijkheden van alleenstaande vrouwen;

Geen vrouw en dient alleen, siet Eva vander slangen
Met listen omgevoert, en inder haest gevangen;
Sy eenich bracht, eylaes! de weerelt inde pijn,
Een vrouw, een jonge vrou, en mach niet eenich sijn.
Ghy die een jonge vrou laet eenich sitten treuren,
Denckt hoe de weerelt gaet, en watter kan gebeuren[...]
Maer om aen uwen man sijn huys te doen behagen,
Soo wil ick, jonge vrou, een nieuwen raet gewagen¹⁵

De mildere woorden van Cats geven een genuanceerder beeld van de situatie van alleenstaande zeemansvrouwen en bieden een minder veroordelende beschrijving. Ook brieven van zeemansvrouwen tonen een ander beeld van hun bestaan. Armoede was veelal bepalend voor de kwaliteit van hun leven en het is dan ook niet verrassend dat zij hierover schreven. Zelf zagen zeemansvrouwen armoede ook als een invloedrijke factor voor eer, status en reputatie. In veel brieven is te lezen dat zeemansvrouwen geen gemakkelijk leven kenden. Zij waren zich bewust van de zware omstandigheden aan boord waar zeemannen mee te maken hadden, maar schrijven ook over de moeilijke tijden die zij zelf doormaakten. Zo liet Hillegonda Vrienk haar man Cornelis Bartrink in Batavia weten dat het leven in Amsterdam moeilijk was. 'Mij gaet hier ock wel een ongewonte aen. IJck weet hier mij kost niet te winnen en elck siet een met de neck aen.' Hillegonda had voorheen werk in de textielindustrie, maar 'het nu soo slechten tijt is en met het gommen is hier niet te doen voor ons want wij en hebben geen klanten en dat is allemael door dat gedoe van de seijie stoffen gecommen'.¹⁶

Uit de brief van Hillegonda blijkt dat zij, naast de werkloosheid, ook haar reputatie als belemmering ziet bij het leven in de stad. Het voorkomen van schande en het behouden van een goede reputatie blijkt ook voor zeemansvrouw Neeltje van belang. Ze heeft van haar man Gerrit Claesz Visser gehoord dat hij misschien van boord wil.

Maer min lieve man Gerret Klaesen, ick loof niet dat u het meent want wat soude dat wesen, waer souden wij heen. Want wij sitten daer soo diep in gelick u wel weet, al soo wel als ick het weet. Ende lieve man hier is niets te doen. Hier is niet te wercken noch hier is te varen [...] Daer om mijn seer beminde man moet u dencken dat wij tesamen op een suren appel bitten moeten.¹⁷

Neeltje schreef in haar brief dat zij van boord gaan niet als de juiste beslissing zag. 'Denckt eens wat een schande dat het wesen soude voor ons op het hoof ende bij alle mensen'. Hieruit blijkt dat ondanks het slechte bestaan aan boord en aan wal, de maatschappelijke status iets bleef om steeds opnieuw rekening mee te houden.

Zo schreef ook Aafje Boot aan haar echtgenoot Pieter Christiaansen 'ick weet nit hoe dat ick het maken sael met de kinderre. Ick weet wel dat godt mijen wel helpen kaen alst hem belift en daer uertrou ick op.' Ze verkeerde samen met haar kinderen in armoede en had problemen met mensen aan wie het gezin nog geld schuldig was. 'Niet alleen dat ick in sulken armoet siet, maer di smaet di ick verdragen moet vaen de luijde di aen ons te kort komen dat is voor mijen nit om te verdraghen.' Ze had klaarblijkelijk geen

goede naam meer binnen de stedelijke samenleving en zou willen dat 'onse kinderren haer ooghen nit hoeven neder te slaen om haer ouders'.¹⁸ Het schrijven van Aafje laat zien dat geldgebrek en schulden een duidelijke invloed hadden op de positie binnen de stad.

REGELINGEN VOOR ACHTERBLIJVERS

Waar het leven in de vroegmoderne steden van de Republiek werd gekenmerkt door idealen als veiligheid, bescherming en vrijheden, konden zeemansvrouwen hier duidelijk niet van profiteren. 'Toch wij moeten godt bijdden dat hij ons wijl genadich sijn en ons wijl helpen uijt alle noot en swarijcheijt', schreef Liesbet Ariaans haar echtgenoot Matthijs Karels. De grote hoeveelheden werklieden, zeelieden, knechten en hun vrouwen behoorden vaak tot de lagere sociale klassen binnen de stedelijke samenleving. Ondanks dat zij niet genoten van de welvaart, waren zij wel van economisch belang voor de regerende elite. Het was dan ook aan deze machthebbers om soms tegengestelde belangen op elkaar af te stemmen en te zorgen voor orde in de stad.¹⁹

De stedelijke autoriteit bood de hoognodige zorg aan vrouwen die achterbleven in de Republiek om hen enigszins te ondersteunen bij het dagelijks leven. Een zeeman kon als hij in dienst ging bij een van de compagnieën voor het onderhoud van het achtergebleven gezin een betalingsregeling treffen, bijvoorbeeld door het opstellen van een maandbrief. Het opstellen van zo'n maandbrief betekende dat een zeeman officieel liet registreren dat het achtergebleven gezin de mogelijkheid had om maandelijks een deel van het zeemanssalaris te ontvangen. Jannetje Eijlerts Vos schreef in een brief aan haar man Popke Dies de Haan 'so laedt ijck min alderlijste man weten als dat ijck dat gheldt al heb ontfanghen te weten dat ul noch te goede hadde op het oststijnies huis'.

Jannetje vraagt in dezelfde brief haar man ook:

min lijeue man laedt het mi doch weten als ghij van eene schijep op het ander gaedt wat ghij te goede hebt en ghij moet daer en volmacht bij stuierrren anders can ijck hijer niet te rechte komen. Als ul mi schrijft hoefel dat ghij op elck schijep te goede hebt so kant sij ons nijet te kordt doen maer ul moet daer en volmacht bij doen en rekenij van alses ul belijft.²⁰

Het was kennelijk voor een zeemansvrouw van groot belang te weten op welk schip haar man verbleef, omdat zij dan geld kon ontvangen van een van de compagnieën. Later in de brief verzoekt Jannetje namelijk nogmaals 'min lijeue man schrijft doch mi als ghij van het eene schijep op het andere aedt, wat ghij op eelck schyep te goede hebt en houde'. Naast deze

betalingen via een maandbrief konden werknemers eenmalig een bedrag tot maximaal driehonderd gulden lenen van de compagnie, door middel van een schuld- of transportbrief. Een zeevaarder kon er ook voor kiezen om een deel van zijn gage te vergeven aan een derde, die op zijn manier weer zorg zou dragen voor het achtergebleven gezin. Deze regeling troffen zeemannen vaak met bakkers, aangezien brood een van de basisbehoeften was voor gezinnen.²¹

De bestuurders van de VOC, ofwel belangrijke leden van de elite in Amsterdam, vonden het belangrijk dat achterblijvers een deel van de verdiensten verkregen. Het stedelijk leven in de plaatsen waar de VOC kantoor hield moest immers niet te veel verstoord worden. De VOC-steden moesten een stabiele basis bieden voor de scheepvaart en overzeese handel. Daarnaast zou een goede verzorging van de achterblijvende gezinnen een extra motivatie zijn voor mannen om in dienst te treden van de VOC. Als mannen geen baan in de stad konden vinden en toch geld moesten verdienen voor het gezin, moest de scheepvaart een aantrekkelijk alternatief bieden.²²

Al deze mogelijkheden klinken als passende maatregelen, maar de financiële middelen van zeelieden waren toch vaak niet toereikend om vrouw en kinderen zelfredzaam in Amsterdam achter te laten. Daarnaast zorgden gemis, onzekerheid, ziekte en de dood ervoor dat zeemansvrouwen meer dan eens een somber bestaan kenden. Zo schreef Dorothee Pieters 'dat het hier een slecht en een bedroefde tijt is soo dat daer schrijven niet op en past'. Ook schreef zij haar echtgenoot op zee Hans Hendriksz dat 'voor mijn oock geen plaijsier nochten is hier met mijn niet altijd voor de wint dat hoeft ghij oock nit inte beelden noch ten is oock geen tijcken van liefden dat ghij niet eens van mijn en schrijft hoe het met mijn gelegenthijt is'. Eveneens schreef Aafje Boot haar echtgenoot Pieter Christiaansen 'ick ben uen droefheijt niet wel'.²³

De 'gebroken gezinnen' met een zeemansvrouw aan het hoofd waren vaak uiterst kwetsbaar. Aan het begin van de achttiende eeuw behoorde bijna de helft van deze gezinnen tot de allerarmste binnen de stedelijke maatschappij. Er zal geen sprake zijn geweest van constante honger, maar er was wel een blijvend tekort aan financiële middelen. Slechts dienstnemers uit de hogere functies aan boord verdienden genoeg om het gezin te kunnen onderhouden met de gages. Hierdoor moesten veel zeemansgezinnen, naast de maandelijkse betaling uit een van de compagnieën, zorgen voor bijverdiensten of een beroep doen op de armenzorg. Overheid, kerkelijke organisaties en gilden waren hierbij verantwoordelijk voor een lappendeken van sociale voorzieningen om zeemansgezinnen en andere armlastigen te ondersteunen in eerste

levensbehoeften.²⁴

Direct of indirect zagen stedelijke machthebbers het als plicht om iets te ondernemen voor de minderbedeelden in de samenleving. Als 'eerlijke' of deugdzaame lieden konden zeemansgezinnen aanspraak maken op een speciale regeling. Indien een vrouw een echtgenoot op zee had, verkreeg zij de positie van 'miserabele persoon' en hiermee werd haar status gelijk aan die van weduwen. Dit was een bijzondere gunst die de stedelijke overheid hen verleende, omdat gehuwde vrouwen uitgesloten waren van de 'vanzelfsprekende ontvangstens' en de speciale bescherming die de stad bood aan weduwen.²⁵ Zeemansvrouwen schreven zelf weinig over deze verkregen rechten. Het uitblijven van vermelding over armenzorg en bedeling in brieven is opmerkelijk. Vermoedelijk bestond er vanuit de stedelijke overheid wel enige hulp aan zeemansvrouwen, maar was het leven van een vrouw met een man op zee zwaar. Zowel met als zonder ondersteuning vanuit de overheid.

OPKOMEN VOOR EIGEN RECHTEN

Zeemannen in dienst van de VOC en WIC waren niet alleen lang van huis, een aanzienlijk deel van hen keerde überhaupt nooit meer terug naar de Republiek. De compagnieën waren belangrijke werkverschaffers gedurende de zeventiende en achttiende eeuw, maar stonden wel bekend om het hebben van zeer slechte en risicovolle werkomstandigheden. Verondersteld wordt dat de overheid dit niet per definitie als een probleem zag: het waren immers voornamelijk arme, onbelangrijke of zelfs criminele lieden die aan boord gingen van de vertrekkende schepen. De VOC veegde als het ware de Amsterdamse straten schoon en verlost de stad van bedelaars en werklozen.²⁶ De stedelijke overheid had slechts verantwoordelijkheid voor de verzorging van de zeemansvrouwen.

De vaste momenten van uitvaren van de compagnieën waren zeer van invloed op het bestaan van achterblijvers. Deze kenden namelijk zowel belangrijke emotionele, sociale, demografische, economische als juridische gevolgen voor de achterblijvende zeemansvrouwen.²⁷ Onzekerheid over het leven van de echtgenoot blijkt uit veel brieven. Zo schreef Iemten Leender 'vord laet ick u mijn alderlijefste weten dat ick noch geen brieff kregen heb maer de andere weijven hebben alle gaer al een brieff kregen maer ick nijet'.²⁸ Als gevolg van de vele niet terugkerende mannen zagen zeemansvrouwen soms geen andere mogelijkheid dan te kiezen voor een nieuwe levenspartner.

Zeemansvrouwen leefden continu in onzekerheid; wanneer een echtgenoot overleed kon het immers maanden of zelfs jaren duren voordat dit bericht Amsterdam bereikte. Het kwam dan ook meer dan eens voor dat zeemansvrouwen de stedelijke autoriteiten toestemming

vroegen voor een tweede huwelijk, zonder eerst officieel te scheiden van de eerste 'ontbrekende' echtgenoot. Ondanks de bestaande regelgeving gaven de stedelijke autoriteiten zeemansvrouwen door middel van huwelijksdispensatie de mogelijkheid tot het aangaan van een nieuw huwelijk. Hierbij moest een zeemannsvrouw voor een periode van vijf jaar niets van haar echtgenoot hebben vernomen. Een belangrijk motief voor de dispensatie was het feit dat een nieuwe levenspartner vaak een verbetering van de financiële positie betekende voor zeemansgezinnen. Een nieuwe broodwinner zorgde namelijk voor extra inkomsten, waardoor zeemansvrouwen minder afhankelijk waren van ondersteuning door de overheid.²⁹

Aangezien veel zeemannsvrouwen weinig tot niets vernamen van hun man op zee, zullen zij zeker niet allemaal de periode van vijf jaar hebben afgewacht. Door de onzekerheid, eenzaamheid, en het gebrek aan betrouwbare informatie maakten zeemannsvrouwen soms de keuze voor een nieuwe partner. Het verbeteren van levensomstandigheden woog waarschijnlijk zwaarder dan het risico om gestraft te worden. Het aantal overspelige zeemannsvrouwen met een echtgenoot in dienst van de VOC liep gedurende de zeventiende eeuw dan ook snel op. Waar vrouwen zich zeker niet als enige schuldig maakten aan overspel, was het voor hen wel vaak moeilijker te verbergen. Een plotselinge zwangerschap gedurende de afwezigheid van de man moest niet alleen worden verantwoord binnen de directe sociale omgeving, maar ook tegenover de kerkenraad en de schout en schepenen. Overspel werd niet geaccepteerd en zwaar bestraft met boetes, gevangenschap of verbanning.³⁰

In contrast met het gemis zijn er ook voorbeelden bekend van vrouwen die hun echtgenoot liever zagen vertrekken op een van de schepen, dan bij hen in Amsterdam te blijven. Zo spreekt Danielle van der Heuvel in *Bij uijtlandigheid van haar man* over vrouwen die hun tranen bij het afscheid acteerden en blij waren met de verlossing van 'optrekkers, dronckaerts, speelders en diergelijcke'.³¹ Hierbij kwam het constante personeelsgebrek van de VOC of WIC soms goed van pas. Mannen uit de lagere klassen, die bijvoorbeeld terechtstonden voor herhaaldelijke mishandeling of ernstige verwonding van de echtgenoot, konden door de stedelijke overheid gestraft worden met een gedwongen dienstverband op een schip dat naar Indië vertrok.³²

Niet alleen zeemannen, maar ook hun vrouwen kwamen nog al eens in conflict met de stedelijke autoriteiten. Kwetsbaar, maar ook strijdlustig toonden zeemannsvrouwen zich tijdens protesten om het gezin te beschermen tegen hoge voedselprijzen, belastingdruk of de slechte omstandigheden van de echtgenoot aan boord. Hierdoor kwamen

zij in conflict met de stedelijke overheid. Vooral aan het einde van de zeventiende eeuw vond een paar grote protestacties plaats in Holland. Op 30 en 31 januari en op 1 februari in het jaar 1696 ging een deel van de Amsterdamse stadsbevolking uit onvrede over belastingen de straten op tijdens het Aansprekersoproer.

Ondertusschen was een seer grote menigte van wijven en jongens samengerodt die op klijne vaatjens en blicke emmers begonden te trommelen en bonden haar schortekleeden aan een stok, dat was haar vaandel, en hadden tot haar geweer beusemen, stocken, luijwagens ofte schrobbers, puthaacken en talhouten en andere geringe dingen meer. Deeze trocken zo met een zeer groot gedruijs door veele straaten en langs burgwallen.³³

Het Aansprekersoproer werd voor een groot deel georganiseerd door vrouwen, het zware werk zoals gooien met stenen lieten zij over aan de mannen. 'De wijven maakten dat zij hele voorschoten met stenen hadden die zij aanbrachten en moedigden de matrozen en jongens aan (...) jongens gooi maar lustig aan.'³⁴ De opstanden waren voor zeemansvrouwen als ondergeschikte groep vaak de enige manier om druk uit te oefenen op de stedelijke overheid. Ondanks deze pogingen tot inspraak stelden regenten dat zij zich de wet niet lieten voorschrijven door de zogenoemde 'hoeren, dieveggen en viswijven'.³⁵

CONCLUSIE

Bronnen als literaire werken, liederen, getuigenissen en prenten omschrijven zeemansvrouwen vooral negatief. Deze beeldvorming is veelal door individuen veroorzaakt, maar had invloed op de opinie over de gehele sociale groep. Sommige zeemansvrouwen hadden werkzaamheden of gedragingen die grote invloed hadden op de negatieve beoordeling van de reputatie of status. Ondanks dit stigmatiserende beeld van ongewenst vrouwvolk dat klinkt uit literatuur, prenten en liederen, blijkt uit dit onderzoek dat de sociale positie van zeemansvrouwen meer inhield dan de afgunst en ongewenstheid die deze bronnen beschrijven. Uit eigen geschreven teksten van zeemansvrouwen blijkt dat armoede vooral bepalend was voor de kwaliteit van leven. Zij zagen dit dan ook als invloedrijke factor voor eer, status en reputatie binnen de samenleving.

De stedelijke overheid zag er onder bepaalde omstandigheden op toe dat zeemansvrouwen, mits zij zich als eerlijke lieden gedroegen binnen de stad, ondersteuning verkregen via de armenzorg. Zo hadden sommige zeemansvrouwen ook privileges die specifiek gericht waren op deze sociale groep. Toch bleek de verbintenis met de stedelijke overheid

niet direct de meeste hulp te bieden en waren zeemansvrouwen in het dagelijks leven juist betrokken bij protesten om te strijden voor lagere voedselprijzen of betere werkomstandigheden voor zeemannen in de scheepvaart. Ook gingen zeemansvrouwen soms het criminele pad op, waarbij wetsovertredingen vaak een uiterst redmiddel waren voor hen die geen andere mogelijkheden meer zagen. Dit blijkt ook uit de vergrijpen als diefstal, prostitutie en overspel waar zeemansvrouwen voornamelijk voor bestraft werden. Er was dus veelal sprake van noodzakelijk kwaad, omdat de rechten die zeemansvrouwen kenden binnen de stad niet toereikend genoeg waren om het onderhoud van het gezin te garanderen. Zij moesten op zoek gaan naar alternatieve manieren van overleven, die hen ongeliefd maakten. Uit dit onderzoek is gebleken dat maatschappelijke status en geboden ondersteuning steeds opnieuw met elkaar in verband stonden, en werden zeemansvrouwen zowel geliefd, gehaat als gedoogd binnen de vroegmoderne stad.

Cornelis Dusart, De uit Indië teruggekeerde soldaat (mezzotint) 1695. (bron: Rijksmuseum Amsterdam)

Romy Beck volgt de onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en specialiseert zich in vroegmoderne sociale en culturele geschiedenis. Romy schreef haar bachelorscriptie over Amsterdamse zeemansvrouwen onder begeleiding van dr. Femke Deen.

NOTEN

- 1 Jan Luiten van Zanden en Tine de Moor, 'Mensen en economie in de Gouden Eeuw', *Leidschrift* 23 (2) (2008) 15-26, aldaar 25-26.
- 2 Jonathan Israel, *De Republiek 1477-1806* (Oxford 1995), vertaling van Bert Smulde (Franeker 1995) 389; Maarten Prak, *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek* (Amsterdam 2012) 11; Erika Kuijpers en Maarten Prak, 'Gevestigden en buitenstaanders' in: Willem Frijhoff en Maarten Prak, *Geschiedenis van Amsterdam 1578-1650. Centrum van de wereld* (Amsterdam 2004) 189-237, aldaar 230-231.
- 3 Judith Brouwer, *Levenstekens. Gekaapte brieven uit het rampjaar 1672* (Hilversum 2014) 262; Michel Ketelaars, *Compagniesdochters. Vrouwen en de VOC (1602-1795)* (Amsterdam 2014) 23; Danielle van den Heuvel, *Bij uitlandigheid van haar man: echtgenotes van VOC-zeelieden, aangemonsterd voor de kamer Enkhuizen (1700-1750)* (Amsterdam 2005) 9; Manon van der Heijden en Danielle van den Heuvel, 'Sailors' families and the urban institutional framework in early modern Holland' *History of the familie*, 12 (2007), 296-309, aldaar 296.
- 4 Lotte van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1996) 145; Van den Heuvel, *Bij uitlandigheid van haar man*, 13; Roelof van Gelder, *Het Oost-Indisch avontuur. Duitsers in dienst van de VOC (1600-1800)* (Nijmegen 1997) 58.
- 5 Brouwer, *Levenstekens*, 263; Van de Pol, Marijke van der Wal, *De voortvarende zeemansvrouw. Openhartige brieven aan geliefden op zee* (Zutphen 2010), 33; Van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom*, 145.
- 6 H. Brandt, e.a., *Biblia* (Amsterdam 1786) 28.
- 7 Brouwer, *Levenstekens*, 149.
- 8 Annetje Elias, 'Brief aan Jan Heye 25 mei' (Amsterdam 1672).
- 9 Van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom*, 68, 145-147.
- 10 *Ibidem*, 92-93.
- 11 Ketelaars, *Compagniesdochters*, 74-75; Van den Heuvel, *Bij uitlandigheid van haar man*, 41; Manon van der Heijden, *Misdadige vrouwen. Criminaliteit en rechtspraak in Holland 1600-1800* (Amsterdam 2014) 221.
- 12 Maarten Prak en Lidewij Hesselink, 'Stad van gevestigden 1650-1730' in: Willem Frijhoff en Maarten Prak, *Geschiedenis van Amsterdam, Zelfbewuste stadstaat 1650-1813* (Amsterdam 2004) 89-149, aldaar 286; Hester Lunsingh Scheurleer, *Vrouwencriminaliteit in Amsterdam in de periodes 1701-1791: een vergelijking aan de hand van Con-fessieboeken* (Amsterdam 1983) 12.
- 13 'Een Nieuw Lied, van de Oost-Indische Schepen, en het zwieren van de Matroosen', in: *Het vernieuwde Liedboek vande Hondt in de Pot* (vierde druk, Amsterdam 1783); Van Gelder, *Het Oost-Indisch avontuur*, 215.
- 14 A.N. Paasman, *Wie wil d'r mee naar Oost-Indië varen. Liedjes uit de compagnietijd* (Amsterdam 1991) 149; Lotte van de Pol, *De burger en de hoer. Prostitutie in Amsterdam* (Amsterdam 2003) 142.
- 15 Jacob Cats, *Houwelick. Dat is het gansche legenheit des echten-staets* (Middelburg 1625) 110V; A. Th. van Deursen, 'Jacob Cats and the married woman' in: Kloek, Els, Nicole Teeuwen en Marijke Huisman ed., *Women in the Golden Age. A international debate on women in seventeenth-century Holland, England and Italy* (Hilversum 1994) 35-38, aldaar 36.
- 16 Hillegonda Vrienk, 'Brief aan Cornelis Bartink 6 november' (Amsterdam 1673); Judith Brouwer, *Levenstekens*, 271.
- 17 Neetje Jans, 'Brief aan Gerrit Klaasz 15 november' (Amsterdam 1664).
- 18 Aafje Boot, 'Brief aan Pieter Christiaansen 4 oktober' (Amsterdam 1664).
- 19 Lotte van de Pol, 'The lure of the big city. Female migration to Amsterdam' in: Kloek, Els, Nicole Teeuwen en Marijke Huisman ed., *Women in the Golden Age. A international debate on women in seventeenth-century Holland, England and Italy* (Hilversum 1994) 73-81, aldaar 74; Jan Lucassen, 'Female migrations to Amsterdam', in: Kloek, Els, Nicole Teeuwen en Marijke Huisman ed., *Women in the Golden Age. A international debate on women in seventeenth-century Holland, England and Italy* (Hilversum 1994) 84-86; Michiel van Groessen en Judith Pollmann, 'Inleiding' in: Michiel van Groessen, Judith Pollmann en Hans Cools ed., *Het gelijk van de Gouden Eeuw. Recht, onrecht en reputatie in de vroegmoderne Nederlanden* (Hilversum 2014) 7-13, aldaar 8-9.
- 20 Jannetje Eijlerts Vos, 'Brief aan Popke Dies de Haan 3 november' (Amsterdam 1668).
- 21 Brouwer, *Levenstekens*, 262; Ingrid van der Vlis, *Leven in armoede. Delftse bedelden in de zeventiende eeuw* (Rotterdam 2001) 197.
- 22 Ketelaars, *Compagniesdochters*, 97; Ariadne Schmidt, 'Ontbloot van alle winsten? Armoede en overlevingsstrategieën van gebroken gezinnen in Holland, 1600-1800.' *Leidschrift* 23(2) (2008) 119-137, aldaar 124; Van der Heijden en Van den Heuvel, 'Sailors' families and the urban institutional framework in early modern Europe', 301.
- 23 Dorothee Pieters, 'Brief aan Hans Hendriksz 18 oktober' (Amsterdam 1664); Aafje Boot, 'Brief aan Pieter Christiaansen 4 oktober' (Amsterdam 1664).

- 24 Schmidt, 'Ontbloot van alle winsten?', 127-129; Brouwer, *Levenstekens*, 263.
- 25 Anita Boele, *Leden van een lichaam. Denkbeelden over armen, armenzorg en liefdadigheid in de Noordelijke Nederlanden 1300-1650* (Hilversum 2013) 223-224; Van der Vlis, *Leven in Armoede*, 195-196; Brouwer, *Levenstekens*, 261-262; Schmidt, 'Ontbloot van alle winsten?', 129; Ariadne Schmidt, 'Gelijk hebben, gelijk krijgen? Vrouwen en vrouwen in het recht in Holland in de zeventiende en achttiende eeuw' in: Michiel van Groessen, Judith Pollmann en Hans Cools, *Het gelijk van de Gouden Eeuw. Recht onrecht en reputatie in de vroegmoderne Nederlanden* (Hilversum 2014) 109-125, aldaar 118.
- 26 Derek Phillips, *Well-Being in Amsterdam's Golden Age* (Amsterdam 2008) 36-37.
- 27 Brouwer, 'Jij hoeve mij soo niet weer tuijs te kooome', 95.
- 28 Iemten Leender, 'Brief aan Jan Sijckes van Stavoren 23 mei' (Amsterdam 1672).
- 29 Van den Heuvel, *Bij uijtlandigheijt van haar man*, 84; Van Wamelen, *Family life onder de VOC*, 239; Van der Heijden en Danielle van den Heuvel, 'Sailors' families and the urban institutional framework in early modern Europe', 305.
- 30 Ketelaars, *Compagniesdochters*, 110; Van den Heuvel, *Bij uijtlandigheijt van haar man*, 83; Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 158-159; Brouwer, *Levenstekens*, 251.
- 31 Van den Heuvel, *Bij uijtlandigheijt van haar man*, 77.
- 32 Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 214.
- 33 Ketelaars, *Compagniesdochters*, 26; Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 223; Rudolf Dekker, *Holland in Beroering. Oproeren in de 17de en de 18de eeuw* (Baarn 1982) 32-34.
- 34 Dekker, *Holland in Beroering* 54.
- 35 Ketelaars, *Compagniesdochters*, 26.